

1915 Van'da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan

İlknur Koç Çiftçi*
ORCID: 0000-0001-7749-1766

Öz

İpek yolu'nun geçtiği stratejik bir konumda bulunan Van, tarihte birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Müslümanların çoğunluk, Ermenilerin azınlıkta olduğu Van'da yıllarca beraber yaşamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı sıralarda misyonerler Ermenileri birlikte yaşadıkları Müslümanlara ve devlete düşman etmek için çalışmalarında bulunmuşlardır. Misyoner okullarında, kiliselerde Ermenilerde milli bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra Ermeniler Osmanlı'ya karşı büyük devletlerle işbirliği içerisine girmişti. Ruslardan destek alan Ermeniler, ülkenin birçok yerinde isyanlar, olaylar çıkarmışlardır. Bu olayların en kanlı ve yoğun yaşandığı yerlerden biri de Van idi. 1915'te çıkardıkları isyan Van merkez dâhil köy ve kazaların tamamına yayılmıştı. 20 Mayıs 1915'te Rusların Van'a girmesi Ermeniler tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı. Ruslar savaşta şehri ele geçirmelerine yardımcı olan Ermeni çete lideri olan Aram Manukyan'ı Van valisi olarak atadı. Osmanlı Ordusu Van'ı geri alana kadar Ermeniler Van'da savunmasız Müslüman halka akla hayale gelmeyecek işkence ve katliamlarda bulunmuşlardır. Ermeniler, devlet dairelerini ve Müslümanlara ait olan evleri yakıp yıkmışlardır. Bu çalışmada 1915'te Van'da baş gösteren isyanda Ermeni çeteleri ve isyanda etkili olan çete lideri Aram Manukyan'ın faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Van, Ermeniler, İsyan, Aram Manukyan

Gönderme Tarihi: 31/12/2021

Kabul Tarihi: 25/06/2022

* Bilim Uzmanı, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Soykırım Doktora Öğrencisi, Van- Türkiye, gozutok65@hotmail.com,

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz

KOÇ ÇİFTÇİ, İ., "1915 Van'da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 3, 2022, s. 1138-1160.

1915 Armenian Revolt in Van And Aram Manukyan

İlknur Koc Ciftci*
ORCID: 0000-0001-7749-1766

Abstract

Located in a strategic location where the silk road passes, Van has been home to many states in history. They had lived together for many years in Van, where Muslims were the majority and Armenians were the minority. However, when the Ottoman State began to weaken, missionaries were working to make Armenians hostile to the Muslims and the state with which they lived. In missionary schools and churches, Armenians were trying to arouse national consciousness. After the Ottoman Empire joined the First World War, the Armenians cooperated with the major countries against the Ottoman Empire. The Armenians, who received support from the Russians, had started riots and incidents in many parts of the country. One of the most bloody and intense places of these events was Van. The rebellion they launched in 1915 had spread to all villages and towns, including center of Van. When the Russians conquered Van on May 20, 1915, they were welcomed by the Armenians with demonstrations of joy. The Russians appointed Aram Manukyan, the Armenian gang leader who helped them seize the city during the war, as the governor of Van. Until the Ottoman Army recaptured Van, Armenians inflicted unimaginable torture and massacres on the defenseless Muslim population in Van. Armenians burned down government offices and houses belonging to Muslims. In this study, the Armenian gangs in the uprising that broke out in Van in 1915 and the work of the gang leader Aram Manukyan, who was efficient in the rebellion will be examined.

Keywords: First World War, Van, Armenians, Rebellion, Aram Manukyan.

Received Date: 31/12/2021

Accepted Date: 25/06/2022

* Scientist, Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of History, Genocide PhD Student, Van- Turkey, gozutok65@hotmail.com

You can refer to this article as follows:

KOÇ ÇİFTÇİ, İ., "1915 Van'da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan", *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 3, 2022, p. 1138-1160.

1915 Армянское восстание в Ване и Арам Манукян

Илкнур КОЧ ЧИФТЧИ*
ОРЦИД: 0000-0001-7749-1766

Резюме

Ван, расположенный в стратегическом месте, где проходит Шелковый путь, на протяжении всей истории принимал множество государств. Годами они жили здесь вместе, причем мусульмане составляли большинство, а армяне – меньшинство. Однако в период, когда Османская империя начала слабеть, миссионеры работали над тем, чтобы настроить армян против мусульман и государства, в котором они жили. В миссионерских школах и церквях пытались пробудить национальное самосознание армян. После участия Османской империи в Первой мировой войне армяне стали сотрудничать с великими державами против Османской империи. Получившие поддержку русских, армяне начали чинить беспорядки во многих районах страны. Наиболее кровавыми и интенсивными эти события были на территории Вана. Восстание, начатое в 1915 году, охватило все села и города, в том числе и центр Вана. Вступление русских в Ван 20 мая 1915 года было встречено армянами радостными демонстрациями. Русские назначили губернатором Вана Арама Манукяна, лидера армянской банды, который помог им захватить город. До тех пор пока Османская армия не вернула Ван, армяне учинили здесь невообразимые пытки и резню беззащитного мусульманского населения. Армяне сожгли государственные учреждения и дома, принадлежавшие мусульманам. В данном исследовании будут рассмотрены армянские банды, принимавшие участие в восстании, вспыхнувшем в Ване в 1915 году, и активная деятельность их лидера Арама Манукяна.

Ключевые слова: Первая мировая война, Ван, армяне, восстание, Арам Манукян.

Получено: 31/12/2021

Принято: 25/06/2022

* Ученый, Университет Ван Юзюнджю Йыл, Институт социальных наук, факультет истории, аспирант геноцида, Ван-Турция, gozutok65@hotmail.com

Ссылка на статью:

КОЧ ЧИФТЧИ, İ., “1915 Van’da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan”, *академическая история и мысль*, Т. 9, NO.3, 2022, с. 1138-1160.

Giriş

Anadolu'da bulunan şehirlerin tarihleri çok eskilere dayanmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Van şehrinin tarihi de milattan öncesine kadar uzanmaktadır. Urartular, Medler, Persler, Sasaniler, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devleti Van'da hâkimiyet kurmuşlardı.¹ Van şehri birçok kez el değiştirdiği için idari yapısında dönem dönem farklılıklar olmuştu. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Van iline bağlı olan yerler, Van merkez ve Hakkari sancağı, Gevaş, Çatak, Erciş, Müküs (Bahçesaray), Bargiri (Muradiye), Gürpınar, Adilcevaz, Mahmudi (Saray), Başkale, Çölemerik, Hamidiye (Hoşap), Gevar (Yüksekova), Şemdinan (Şemdinli), Beytüşşebab kazaları idi. Van şehri XX. Yüzyılda iki kısma ayrılmıştı, surların içindeki eski şehir yani Şahestan, şehrin kuzey ve doğusunda bahçelerin içinde kurulan yeni şehir de Aygestan olarak adlandırılmıştı.²

XVII. yy'da Van şehrinin nüfusuna bakıldığında Türk, Kürt, Ermeni ve Nesturilerden oluştuğu görülmektedir. 1655'te Van'a gelen Evliya Çelebi Ermenilerin Van'da Müslüman nüfusa göre ne kadar az olduğuna da değinmiş, şehirde on iki tane mahalle bulunduğunu ve bunlardan sadece üç tanesinin Ermenilere ait olduğunu dile getirmişti. XIX. ve XX. Yüzyıldaki Osmanlı arşiv belgelerinden nüfus ile ilgili bilgilere ulaşabilmekteyiz. Vital Cuinet 1890'da Van'da 16.000 Müslüman, 13.500 Ermeni, 500 de Musevi olarak toplam nüfusun 30.000 olduğu tahmininde bulunmuştu.³ Justin McCarthy ise, 1912'de Van'da 313.322 Müslüman, 130.500 Ermeni, 62.400 Süryani, Keldani, Nasturi bulunduğunu dile getirmiştir.⁴ 1914'te Van şehrindeki Müslüman ve Ermeni nüfusu şu şekildeydi: Van merkez kazası 45.119 Müslüman, 33.789 Ermeni, Erciş kazası 27.323 Müslüman, 8.083 Ermeni, Çatak kazası 8.132 Müslüman, 4.292 Ermeni, Adilcevaz kazası 10.820 Müslüman, 4.849 Ermeni, Gevaş kazası 18.123 Müslüman, 10.520 Ermeni, Hakkari sancağı 21.848 Müslüman, 3.461 Ermeni, Çölemerik kazası 7.450 Müslüman, 296 Ermeni, Saray kazası 10.230 Müslüman, 528 Ermeni, Gevar kazası 12.721 Müslüman, 959 Ermeni, Hoşap kazası 7.691 Müslüman, 1.015 Ermeni.⁵ Söylenilenlerden de anlaşılacağı üzere Müslüman nüfusu Ermeni

¹ Orhan Kılıç, "Van", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 42, İstanbul 2012, s. 505-507.

² Sami Ağaoğlu, "Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eselerinin Tahrip Edilmesinde Ermenilerin Rolü", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, S. 35, 2007, s. 313.

³ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C. 2, E. Leroux, Paris 1891, s. 700.

⁴ Justin McCarthy, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (çev. Ömer Turan, Prof. Cemalettin Taşkiran, Esat Arslan), T&K Yayınları, İstanbul 2018, s. 17-22.

⁵ Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiye Müdiriyyeti, Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, 1330, s. 36.

nüfusundan kat kat fazladır. Buna rağmen Ermeniler kendilerinin nüfus olarak çoğunlukta olduklarını ve Doğu Anadolu'nun bir Ermeni yurdu olduğunu iddia etmişlerdir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan reformlar gayrimüslimlere eşitlik ve yönetime katılma gibi haklar vermişti, bunlar Doğu Anadolu'da da ilgi görüp yayılmaya başlamıştı. Hükümetin doğudaki gücü askerler ile desteklenmişti. Van şehrinde de bu reformlar hissedilmiş, Van'da bulunan sivil ve askeri otoritelerin devleti kurtarmanın nasıl olacağı konusunda farklı düşüncelere sahip olmaları farklı amaçlara çalışmalarında etkili olmuştu. O dönemde şehirdeki bazı yetkili otoriteler siyasi tavizler vermişlerdi. Onların verdiği tavizler Ermeni devrimcilerin tehlikeli faaliyetlerine de fırsat vermek demektir.⁶ XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerin faaliyetlerini arttırdığı, okulların sayılarında bir artış olduğu iddia edilmişti. Fakat Erzurum ve Van Rus Konsolosu olan Mayevski, Müslümanlar ve Ermenilerin arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu, komitecilerin sinsi planlarına kadar Ermenilerin kendi mezhepleri ve bunların baskısıyla çatışmalarının kendi aralarında meydana geldiğini ve Müslüman halk ve yöneticilerle ilgisi olmadığını bize aktarmaktadır. Bu dönem Ermenilerin sessizce teşkilatlandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Van'da sanayi ve ticarete ayrıca devlet memurluklarının çoğunda Ermeniler bulunmaktaydı. Müslümanlar ise, genellikle çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmakla beraber, ticaret ve sanayide Ermenilerin himayesinde çalışıyorlardı. Komitecilerin Van'da teşkilatlanmasıyla birlikte şehirde yaşayan Ermenilerin de huzuru kaçmıştı. Ermeni komitelerinin Van'da diğer illere göre daha iyi örgütlenmeleri; Van'ın sınıra yakın olması, bu sebeple İran ve Kafkasya'dan silah ve cephanenin kolayca getirilmesinden kaynaklanmış ve komitecilerin denetlenmesini de zorlaştırmıştı.⁸

XIX. yüzyıldan itibaren Amerika'dan gelen misyonerlerin Ermenilerde milli bilinç uyandırma çalışmaları, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması ile Rus Ordusunda bulunan Ermenilerin Osmanlı'daki Ermenilerle bağlantı kurup onları devlete karşı kışkırtmaları olayların başlangıç noktasını oluşturmuştu.⁹ Ermeniler serbest bir şekilde "Vasपुरagan" ve "Van Kartalı" adlı gazeteleri çıkarıp, "Armenegán" adlı parti ile bazı dernekler kurarak Van'da ihtilal çalışmalarında bulunmuşlardı. Ermeniler

⁶ J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 47-52.

⁷ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi –Van'da Ermeni Olayları*, Van: Van Belediye Başkanlığı Yayınları, Van 2017, s. 50-51. (Belirtilen kitapta Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu'da görevde iken gördüklerini yazdığı rapordan yararlanılmıştır.)

⁸ Mehmet T. Serdar, "Vilayat-ı Sitte", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3, S. 62, 2014, s. 2159.

⁹ Mustafa Gül, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.8, S. 8, 1997, s. 139-140.

kendilerinden olan ama onların düşüncesini paylaşmayanlara da cephe almışlardı. Örneğin, Van Belediye Başkanı Bedros Kapamacıyan'ın hükümet yanlısı tutumu onu hedef haline getirmişti. Kapamacıyan'a gözdağı vermek için provakatif eylemlerde bulunmuşlar ve hakkında infaz kararı vermişlerdi. Ermeniler tarafından birçok küçük çaplı isyan ve olaylar çıkarılmaya çalışılmış, yerel yönetim tarafından bunlar engellenmişti. Ermenilerin asayiş bozacak tavırları, Van'daki Müslümanları yok etmek için yaptıkları hareketler karşısında hükümet önlemler almak zorunda kalmıştı. Ancak alınan bu önlemler Ermenileri durdurmaya yetmemişti.¹⁰ Van'da 1896 Haziran ayının başında başlayan ilk Ermeni olaylarında hükümet sakinliğini koruyarak teslim olmalarını istemiş, ancak Ermeniler kabul etmeyerek çatışmalara devam etmişti. 1896 yılı ekim ayı sonlarında bastırılabilen bu ilk isyanda birçok insan hayatını kaybetmiş, ancak Ermenilere herhangi bir ceza uygulanmaması 1915 olaylarına zemin hazırlamıştı. Hükümet Ermeni olaylarını ve Avrupa devletlerinin onlara müdahalesini önlemek amacıyla 1912'de doğuda bazı reform çalışmalarında bulunmuştu. Ancak bu reformlar çıkacak olan olayların önüne geçememişti. Ermeniler için 1915 olaylarının çıkarılması için en uygun zaman Birinci Dünya Savaşı yılları olmuştu.¹¹

1. Aram Manukyan'ın Biyografisi

Aram Manukyan, gerçek ismiyle (Sarkis-Sargis-Sergey) Harutyun Hovhannisyan, 19 Mart 1879'da Yelizavetpol Guberniyası'nın Zengezur kazasına bağlı Zeyva şimdiki ismiyle David Bek köyünde doğdu. Şuşa'da (Karabağ sınırları içerisinde) terzi olarak çalışan bir kardeşinin yardımıyla Şuşa'daki Agulyats Cemaat Koleji'nden mezun olduktan sonra, 1890'da Shushi Diocesan Okulu'na girdi.¹² Psikoposluk okulunda öğrenci iken Şuşa ve Erivan'da siyasi eylemlerde bulundu. Taşnaksutyun Partisi'ne katılan Aram, parti üyelerine devrimci ve vatanseverlik konuları hakkındaki fikirlerini açıklayarak öğütler vermişti. 1901 – 1903 yılları arasında Bakü, Gence, Kars, Tiflis ve Gümrü (Alexandropol) şehirlerinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuştu.¹³ 1903'ten itibaren Kars'ta bulunarak Batı Ermenistan olarak adlandırdıkları bu bölgeye silah, cephaneye ve gönüllü grupları taşıma işiyle uğraştı. Rusya'dan Van'a silah ve insan taşınması için Posing's adlı bir örgüt kurmuştu. Birinci Van isyanının ardından hükümetin aldığı sıkı tedbirler sonrasında bir baskınla bu örgüt imha edilmişti.¹⁴

¹⁰ Dilek Akgümüş, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 23, 2013, s. 24-25.

¹¹ <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=301> (01.07.2022).

¹² <http://matyan.am/?p=1846&l=am> (09.05.2021).

¹³ <https://www.armmuseum.ru/news-blog/aram-manukian> (09.05.2021).

¹⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=301> (01.07.2022).

Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF) etkisindeki çıkarılan ayaklanmalar sonrasında arkadaşları ile okuldan atıldı. Daha sonra devam ettiği eğitim hayatında 1907’de Erivan Piskoposluk Okulu'ndan mezun oldu. 1904'ten 1908'e kadar Van'da (Vanlı Aram olarak adlandırılmıştı) çalıştıktan sonra bir süre Ordu’da öğretmenlik yaptı ve sonraki iki yıl orada yaşadı.¹⁵ 1907’de bir ara Van’dan ayrılarak Ermeni Devrimci Federasyon örgütünün dördüncü dünya kongresine katılmak için Viyana’ya gidip gelmişti.¹⁶

Birçok olayda yer alarak kan dökülmesine sebebiyet veren Aram Manukyan II. Meşrutiyet’in ilanı öncesinde yakalanmıştı. Ancak darağacına asılacağı sırada II. Meşrutiyet’in ilan edildiği, Ermeniler ile Türklerin kardeş olduğu haberi gelmiş ve orada bulunan Ermeniler tarafından ipten kurtarılmıştı. Bu olaylardan sonra Aram Manukyan, Ermeni mektebinde öğretmenlik yapmaya devam etmiş, Akdamar ve çevresi kütüphanelerinin genel müdürü olmuştu. Yasak olan gizli yayınları çocuklara okutmaya çalışmıştı. Aynı zamanda Van’da yer altı lağımları kazdırıp gizli teşkilatını oluşturmaya devam etmişti. Aram Manukyan ve adamları İran üzerinden Rus tüfek ve tabancalarını Van’a sokarak köylerdeki komiteci Ermenileri silahlandırmışlardı.¹⁷ Aram Manukyan, Van’daki Ermeni gençlerini de örgütleyerek Rusların yardımı ile onları silahlı eğitime tabi tutmuş, sabotaj, suikast gibi eylemler için yetiştirmeye çalışmıştı. Bu sırada örgüte mensup David isimli bir genç Ermeni bir kıza aşık olmuş, Taşnak komitesine mensup olduğu için Aram Manukyan’dan evlenmek için izin istemişti. Ancak Aram Manukyan izin vermemiş, David buna karşılık örgütten ayrılarak Van Valisi Ali Rıza Paşa’ya örgütle alakalı her şeyi anlatmıştı. David’in söylediklerinden sonra yapılan baskınlarda bir şey elde edilememişti. Bunun sebebi de Ermenilerin evlerin altına mahzen ve dehlizler açarak kaçmalarından kaynaklanmıştı. Aram Manukyan da David’in ismine kara haç basmış yani ölüme mahkûm edilmiş ve David öldürülmüştü.¹⁸

Aram Manukyan, 1910’da tekrar Van’a geri dönmüştü. II. Meşrutiyet’ten sonra yapılan yerel seçimlerde Bedros Kapamacıyan Belediye Başkanı olmuştu. Ermenilere ayrıcalıklı davranmayıp bir Ermeni esnafa ceza kesmesinden dolayı Van Taşnak komitesi başkanı Aram Manukyan tarafından ismine kara haç basılmıştı. Komite tarafından kendi oğluna öldürtülmüştü. Bu da Van’da Taşnak komitesi ve Aram Manukyan’ın ne kadar etkili

¹⁵ <http://matyan.am/?p=1846&l=am> (09.05.2021).

¹⁶ Agos Gazetesi, 13 Temmuz 2018, 9.

¹⁷ A. Talay, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=301> (01.07.2022).

olduğunu göstermiştir.¹⁹ Aram Manukyan ve bazı Taşnak komitesi ileri gelenleri belediye başkanı Bedros Kapamacıyan'ı öldürtmekten tutuklanmışlardı.²⁰ Serbest kaldıktan sonra tekrar Van'a gelmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin lideri olarak burada savaşmıştı. 1915'te Rusların Van'a girmesiyle Aram Manukyan Ermeni komitacılarının emellerinin olduğu yerlerden biri olan Van'a Ruslar tarafından vali olarak atandı. Aram Manukyan Rus yönetiminden Ruslara bağlı özerk bir Ermenistan kurulmasını kabul etmelerini istemişti. Ancak yeni hükümet harap olmuş bir şehirde kurulmuştu. Şehirde yaşanan yiyecek sıkıntısı, salgın hastalıklar, çökmüş olan ekonomi, mülteciler sorunu Aram Manukyan'ın çok çabalaması gerektiğini göstermişti. Aram Manukyan'ın liderliğinde kurulan hükümetin yasama ve yürütme organları oluşturulmuştu. Ermeni halkının aç kalmasını önlemek için de tarım işlerinin devam etmesini sağlamıştı. Aynı zamanda bu duruma çare olması için Kafkasya Ermenilerinin ve Katolikos'un da desteğini istemişti. Rus birliklerinin geri çekilmesi ile halkı şehri müdafaası için organize etmişti. 17-25 yaş arası erkeklerin askere alındığını duyuran Aram Manukyan, Ruslardan silah temin edilmesiyle uğraşarak Kafkasya'dan yeni gönüllü müfreze takımı gönderilmesini istemişti.²¹

Aram Manukyan, 70 günlük görev süresi sonrasında Rusların geri çekilmesi ile Van'ı terk etmek zorunda kaldı. Van'da bulunan Ermenilerin, günümüz Ermenistan topraklarına göç etmesini organize etti. 1916-17 yılları arasında Tiflis'te (Gürcistan) bulunarak Ermeni Ulusal Bürosunda Ermeni göçü meselesi ile ilgilendi. 2-11 Mayıs 1917'de Erivan'da geçerek Ermeni kongresinin düzenlenmesinde büyük rol oynadı. 1917'de Ermenistan Ulusal Konseyi'nin tam yetkili temsilcisi olarak özel komiteye başkanlık etti. 1918'te Sardarapat ve Beş Aparan savaşlarında Ermeni ordusunun geri plan güvenliğini sağladı. 28 Mayıs 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilanından 23 Temmuz 1918'e yani yeni kurulan Ermeni hükümetinin Tiflis'ten Erivan'a taşınmasına kadar geçen sürede ülkeyi yönetmişti. Aram Manukyan, Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk fiili kurucusudur. Yeni hükümet kurulduğunda içişleri bakanı olarak görev almıştı.²² Aram Manukyan, Ermenistan'ın ilk parlamento milletvekili Dr. Katarine Zalyan-Manukyan ile evlenmiş, Seda isminde de kızları doğmuştu. Aram Manukyan 1918'de tifüse yakalanıp iyileştikten bir süre sonra 29 Ocak 1919'da ölmüş, naaşı Ermenistan'da Komitas Pantheon'daki mezarlığa gömülmüştü. Fakat Sovyet döneminde naaşı oradan alınarak Kozern mezarlığına oradan da Erivan şehri Panteon'una taşınmıştır.²³

¹⁹ Hüseyin Çelik, "1915'te Van'da Ne Oldu?", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3, S. 62, 2014, s. 2207.

²⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=301> (01.07.2022).

²¹ <http://matyan.am/?p=1846&l=am> (10.05.2021).

²² <https://www.encyclopedia.am/pages.php?bId=1&hId=1344> (10.05.2021).

²³ <http://matyan.am/?p=1846&l=am> (10.05.2021).

2. 1915 Van Olayları

Uzun yıllar beraber yaşayan Türkler ve Ermeniler arasında ciddi bir problem yaşanmamıştı. Ermeniler, Osmanlı Devlet kademelerinde görevlerde dahi bulunmuşlardı. 1860 Ermeni Anayasası ve 1863 Ermeni Millet Nizamnamesi Ermenilerin bağımsızlık düşüncelerini tetikleyerek onların dernekler ve komiteler kurmalarına sebep olmuştu. Bu dernek ve komiteler gizli faaliyetler ile Ermenilerde millet bilincinin oluşması için çalışmalarda bulunmuşlardı.²⁴ Taşnakların yönettiği Ermeni Milli Bürosu'nun Çar II. Nikolay'a gönderdiği bildiriye savaş ile ilgili düşünceleri ve kimin tarafında yer alacaklarını açıkça göstermişlerdir.

“ .. Rusya'ya el kaldırma cüretini gösteren Türkiye'ye karşı savaşırken, Ermeniler, atalarının öğütlerini dinleyerek (...), hayatlarını ve varlıklarını Yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek için ayağa kalkmışlardır. Türkiye'yle savaş müjdesi, bütün Ermeni halkını coşturmaktadır. Bütün ülkelerden Ermeniler, şanlı Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kaniyle hizmet etmek için acele etmektedir. Yüce tanrıya düşmana karşı zafer kazanmak için dua ediyoruz. Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır.”²⁵

1914'te Erzurum'da Taşnaksutyun Komitesi tarafından parti kongresi düzenlendi. Kongrede Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi durumunda Rusya karşısında hangi tarafta yer alınacağı ve ne tutum sergileneceği görüşülmüştü. Ermeniler kongrede aldıkları kararı şu şekilde açıklamışlardı: “Ermenilerin Osmanlı Hükümeti'ne sadık kalmaları, askeri görevlerini yerine getirmeleri ve dış tahriklere kapılmamaları.”²⁶ Ermenilerin bu yanıltıcı açıklaması gerçek değildi. Osmanlı ordu istihbarat raporları kongrede alınan kararların tam tersi olduğunu gözler önüne sermişti. Kongrede alınan kararlara göre Ermeniler, Osmanlı Devleti savaşa girene kadar sadakat gösterecek, Rusya'dan getirilen silahlarla hazırlıklar devam edecekti. Osmanlı Devleti savaşa girerse Osmanlı Ordusu'ndaki Ermeniler ellerindeki silahlarla Rus Ordusuna katılacaktı. Osmanlı Ordusu ilerlerse sakin durulacak, ancak Osmanlı Ordusu geri çekilirse çetelerle ordunun arkasından harekâtlar yapılması yönünde kararlar alınmıştı. Ermeni isyanlarından sekiz ay öncesinde İngilizlerin

²⁴ Alaeddin Yalçınkaya, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslar arası Hukuk*, Astana Yayınları, Ankara 2016, s. 371.

²⁵ Ovanes Kaçaznuni (Ermenistan'ın ilk Başbakanı), *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, (çev. Arif Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 13.

²⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2020, s. 50.

Van Konsolos yardımcısı M. Smith'in yazdığı raporu da söz konusu istihbaratın raporuyla örtüşmektedir. Smith raporunda Van'da Taşnak, Hınçak ve Armenekan adlı üç parti olduğuna, Taşnakların iyi örgütlenerek gizlice silah getirip halka dağıttığını dile getirmişti. Taşnak komitesi başında bulunan Aram Manukyan, silah getirilmesi için küçük bir teşkilat bile kurmuştu.²⁷ 21-23 Eylül 1914'te Tiflis'te düzenlenen diğer kongrede Kafkas Taşnakları oluşturacakları gönüllü birlikler ile Rusya'nın yanında savaşa katılma kararı almışlardı. Öncelikle oluşturdukları 3000 kişilik bir kuvvetle daha sonra ise 8000 kişiye ulaşan bir kuvvetle Kafkas cephesinde Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yanında yer almışlardı.²⁸ Taşnak komitesinin 1914'te Şam şubesine yolladığı mektupta da amaçları açık bir şekilde görülmektedir.

“Osmanlı hükümeti, 21 Eylül 1914'te seferberlik ilan etti. Aynı gün Taşnaksütyun Komitesi'nin İstanbul'daki merkezinde fevkalade bir faaliyet görünüyordu. Reisler birleşerek taşradaki şubelerine şifre ile talimat verdiler. Aynı faaliyet Hınçak, Ramgavar ve Veranasnial komitelerinde de görülüyordu. Islahat meselesi dolayısıyla esasen birleşmiş bulunan bütün bu komiteler şimdi büsbütün birleşmeye ve birliği sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. Ruslar hududu geçip Osmanlı orduları geri çekilmeye başladığı zaman, mevcut vasıtalarından istifade edilmek suretiyle her tarafta umumi bir isyan yapılmalıdır. Osmanlı ordusu bu suretle iki ateş arasına alınmış olacaktır. Bütün resmi binalar uçurulacak, hükümet dahilinde işgal edilecek ve Alman nakliyatına hücum edilecektir. Bunun üzerine Osmanlı ordusu ilerlediği takdirde, Ermeni askerler silahları ile birlikte kıtalarını terk edecekler, çete teşkil edip Ruslarla birleşeceklerdir.”²⁹

Van Varak Manastırı Ermeni Patriği Mıgırdıç-Mırinyan tarafından dini amaçlar için açtığını söylediği basımevinde “Van Kartalı” isimli gazeteyi basarak Ermeni halkına Ermeni bilincini ve bağımsızlık duygusunu aşılama çalışmıştı. Okullarda Ermeni tarihi, coğrafyası anlatılmaya başlanmıştı. Türk-İslam düşmanlığı körüklenmiş, gazeteler, dergiler ile bunların dışında okullarda da propagandalar yapılmıştı.³⁰ Van'da isyan için birçok komite mevcuttu. Bunlar Rusya ve İran üzerinden gelerek faaliyetlerde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceğini düşünen Ermeniler bunu fırsat olarak değerlendirmiş, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sasun, Zeytun gibi yerlerde isyanlar çıkarmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti,

²⁷ J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 197-199.

²⁸ Halil Özşavlı, “Ermeni Araştırmalarında İhmal Edilen Kaynaklar: Ermenice Hatıratlar, Süreli Yayınlar ve Diğer Eserler”, *Bellekten*, C.82, S. 295, 2018, s. 1070.

²⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 1998, s. 60-61.

³⁰ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası “Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar?”,* Truva Yayınları, İstanbul 2020, s. 124.

Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde büyük devletlerin de kışkırtmasıyla Ermenilerin isyan çıkarması için en uygun ortam oluşmuştu. Ermeniler, Kasım 1914'ten itibaren Van'daki büyük isyan için hazırlıklarda bulunmuştu.³¹ 1 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Ruslar güneye doğru ilerleyerek Eleşkirt Vadisi, Karakilise, Beyazıt ve Diyadin'i işgal etmişlerdi. Van'a giden Kotur geçidini ele geçirdikten sonra Dir ve Başkale de işgal edilmişti. Ermeniler Osmanlı Ordusu'nun ikmal trenlerine saldırmış, iletişim hatlarını kesmiş, cephe gerisinde askerlere tuzak kurmuşlardı.³² Van Jandarma Fırkası Komutanı Kazım Bey, 12 Aralık 1914'te yakaladıkları iki casusun verdiği ifade ile Van'da bir isyan çıkacağını gerekli mercilere iletmişti. Yine Aralık ayında Van Valisi Cevdet Bey Ermeni ileri gelenlerini toplayarak çıkacak olayların hem devlete hem de onlara zarar vereceğini söyleyerek onlara uyarılarda bulunmuştu.³³

Aralık 1914'te Gevaş ve Karçeken'de Ermeniler ayaklanma hazırlıklarına başlamışlardı. Van Valisi Cevdet Bey de Ermenilerin Van'da genel bir ayaklanma yapacaklarını haber almıştı. Şubat 1915'te Ermeniler Van'ın köy ve kazalarında genel bir isyan başlatmışlardı. Ermeniler jandarmalara ve Müslüman köylerine saldırmaya başlamış, isyan kısa sürede Gevaş ve Çatak kazalarına yayılmıştı. Ermenilerin köy ve kazalarda katliam yaptıkları haberleri gelmeye başlamıştı.³⁴ İsyen hızla tüm Van'a yayılmış, şehir merkezine de sirayet etmişti. Rusların Van'a doğru ilerleyişinde onlara Ermeni çeteleri de katılmış, Van'da bulunan Aram Manukyan komutasındaki Ermeniler isyan için her şeyi hazırlamışlardı. 2 Mart 1915'te Ermeni isyancılar Van'ın yukarı mahallesinden saldırmaya başlamışlardı. Saldırı püskürtülmesine rağmen birçok kişi şehit olmuştu. İki gün sonra Saray Kazasına bağlı köylerde Ermeniler birçok Müslüman'ı öldürmüşlerdi. Ermeni isyancılar bölgenin tek iletişim kaynağı olan Bitlis-Van-Çatak telgraf hattını keserek hem devlet dairelerine hem de askeri kuvvetlere saldırılarını arttırmışlardı. Ruslar Saray Kazası'nı işgal ettiğinde Ermeniler onlardan aldıkları cesaretle insanları vahşiyane bir şekilde katletmeye başlamışlardı.³⁵

Van'daki Müslüman ahali, 7 Nisan 1915 itibariyle kaleye sığınmaya başlamış, Aram Manukyan komutasındaki isyancılar Van'ı kuşatma altına almıştı. İsyancılar şehirde Bank-ı Osmani, Reji, Duyun-u Umumiye, posta ve telgraf binaları ile Müslümanların evlerini

³¹ Mustafa Budak, "Tehcir Öncesinde Doğu Anadolu'da Ermeni Katliamı (Kasım 1914-Mayıs1915)", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3, S. 62, 2014, s. 2217-2218.

³² J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 193-205.

³³ M. Budak, *a.g.m.*, s. 2218.

³⁴ J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 211-213.

³⁵ M. Budak, *a.g.m.*, s. 2219-2220.

bombalamışlardı.³⁶ Van'a yardım gelmesini engellemek için yolları kapatmışlardı. 20 Nisan'da eski şehir yerleşim yerinde çatışmalar başlamış, Osmanlı askerleri geri püskürtülmüştü. Ermeniler önlerine çıkan her şeyi yakıp yıkmışlardı. Müslüman siviller, askerler ve jandarmalar iç kaleye sığınmak zorunda kalmıştı.³⁷ İsyancılar yolları kapattıkları için Halil Paşa komutasındaki yardım Van'a ulaşamamıştı. Van Valisi Cevdet Bey durumu göz önüne alarak Dâhiliye Nezareti'nden kaleyi boşaltmak için izin istemiş ve telgrafta şöyle dile getirmişti;

*“İsyancılar yolları kesti ve civar köyleri yakarak yok etti. Onları durdurmak imkânsızdır. Birçok evsiz kadın ve çocuk yurtsuz kalmıştır. Onları barınmaları için aşiret köyelerine göndermek mümkün değildir. Onları batı bölgelerine göndermek mümkün müdür?”*³⁸

Binlerce kişi yurtlarını terk etmek zorunda kalmış, güvenli bölgelere göç etmeye çalışmışlardı. Müslüman ahali göç sırasında da Ermeni isyancıların saldırılarına maruz kalmıştı. Erzurum Vilayetinden alınan 10 Mayıs 1914'teki telgrafnameye göre “Van'ın düşmesi ihtimaline karşılık Tatvan'a gönderilmek üzere on dört kayığa bindirilen 1200 kadın ve çocuktan 700'ü Tatvan iskelesine ulaşabilmiştir. Hava muhalefetinden dolayı Erciş önlerine sürüklenen yedi kayıktan üçü Ermeniler tarafından batırılmıştır. Dört saat boyunca yayılım ateşine tutulan diğer kayıklarda 50'den fazla kadın ve çocuk şehit olmuştur.”³⁹ Van'daki bütün halk göç edememiş, seyahat edemeyecek durumda olanlar şehirde kalmıştı.

Van isyanı önü alnamaz bir hâl aldığıında Osmanlı Ordusu cephede iki ateş arasında kalmıştı. Bu isyanların durdurulması Komitacı Ermenilerin durdurulmasını gerekli kılmıştı. Enver Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı yazı Ermenilerin dağıtılmasının gerekliliğini vurgulamaktaydı. 10 Mayıs 1915'te tehcir başlamış, ancak o sırada Van isyancılar tarafından kuşatıldığı için vilayetteki Ermenilerin büyük çoğunluğu tehcir edilememişti.⁴⁰ Ermeni isyancılar 8 Mayıs 1915'te Van'da genel bir saldırı başlatmış, bu saldırıyla beraber Ruslar iki ayrı koldan Malazgirt ve Van üzerine ilerlemişti. Ruslar 11 Mayıs'ta Muradiye'yi, 12 Mayıs'ta Patnos ve Erciş'i işgal ederek Van'a doğru yaklaşmaktaydı. Bunu haber alan Van Valisi Cevdet Bey 14 Mayıs'ta Van'ı terk etmek zorunda kalmıştı. 17 Mayıs'ta Osmanlı

³⁶ Tuncay Öğün, “Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, S. 462, 2001, s. 599.

³⁷ J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 223-226.

³⁸ ATASE Arşivi, 1. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-44, D-207 F-2.

³⁹ BOA.HR.SYS.2872/2, Lef.9.

⁴⁰ Tuncay Öğün, *1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni Mi Sonucu Mu?*, Ermeni Araştırmaları 1.Türkiye Kongre Bildirileri II. C., Ankara 2003, s. 141-142.

askerleri ve sivil halk Van'ı tamamen boşaltmıştı.⁴¹ Bir kısım halk Van Gölü üzerinden yelkenliler ile bir kısmı ise gölün kıyısını takip ederek güneyden Bitlis'e doğru göç etmişti. Bunu haber alan Ermeniler saldırmış, kışla ve mevzilerde kalan az sayıdaki askerleri öldürmüşlerdi.⁴²

Ermeniler şehrin kontrolünü ele geçirip kalan her şeyi yakıp yıkmış, Aram Manukyan liderliğinde Van'da yeni yönetimi kurmuşlardı. Ruslar da 20 Mayıs'ta Van'ı işgal etmiş, Rus Generali Nikolayev Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmıştı.⁴³ Aram Manukyan, General Nikolayev'e Rusça olarak “ *Dört hafta boyunca hem sizin hemde bizim düşmanımız olan Türklere karşı dövüştük. Sizin buraya gelişinizden üç gün önce Türkler hem şehri hem de kaleyi bize bırakarak gittiler. Şimdi ise ben bunları kahraman Rus birliklerine takdim ediyorum. Hoş geldiniz general!*” diye konuşmasını tamamlayarak kalenin anahtarını General Nikolayev'e takdim etmişti.⁴⁴ İki gün sonra düzenlenen törenle Nikolayev, Van bölgesi Ermeni hükümetini ilan etmişti. Aram Manukyan'ı hükümetin başına vali olarak getirmişti. Yeni hükümet kurma girişimleri ile beraber her yerde Ermeni memurlar görev almaya başlamıştı.⁴⁵ Türk kaynakları şehrin 20 Mayıs 1915'te işgal edilmesi konusunda hemfikirler. Fakat Rus kaynaklarına göre, Çar II. Nikolay 18 Mayıs 1868'da doğmuş ve Aram Manukyan da Van Şehri'nin işgalini Çar II. Nikolay'a doğum günü hediyesi olarak takdim etmişti. Aram Manukyan'ın gönderdiği telgrafta bunu kanıtlar niteliktedir. “*Majestelerinin doğum günü, ordularınızın Ermenistan'ın başkentine dâhil olduğu güne tesadüf ediyor. Rusya'nın büyüklüğünü ve zaferini arzu ediyoruz. Lütfen Ulusal Ermenistan temsilcileri olarak bizi kendi korumanız altına alınız. Ve Özerk Ermenistan'ın küçük kokulu bir menekşe gibi Büyük Rusya İmperyası'nın çeşitli güllerden oluşan ihtişamlı buketi içinde yaşamasına izin veriniz.*”⁴⁶

Aram Manukyan komutasındaki Ermeni çetecileri Van'da bir tane bile Müslüman bırakmamak için çalışmış, şehri yerle bir etmişlerdi. Akla hayale sığmayacak türden katliam yapan Ermeniler bu yaptıkları katliamları Müslümanlar onlara yapmış gibi lanse ediyorlardı. Rusların Van'a gelmesiyle Ermeniler, Van ve çevresindeki köyleri yok etmeye başlamışlardı.

⁴¹ Abdulaziz Kardaş, “I.Dünya Savaşı Dönemi'nde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10, 2015, s. 182.

⁴² Şahin Doğan, “Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Kızı Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Hatratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S.13, s. 131.

⁴³ J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 239.

⁴⁴ Şahin Doğan, *a.g.m.*, s. 132.

⁴⁵ J. McCarthy, 2018, *a.g.e.*, s. 239.

⁴⁶ Valeriy Shambarov, *Poslednyaya bitva imperatorov*, Parallelnaya istoriya Pervoy mirovoy, Algoritm, Moskva 2013 g, s. 45.

Van'a yakın olan Zeve Köyü de katliamın en şiddetli yaşandığı yerlerden biriydi. Ermeni katliamından kaçan Derebey, Zorava (Yemlice), Hıdır, Göllü, Şeyhayne (Otluca), Şeyhkara (Gülsünler) köylüleri, Zeve Köyü'ne geldiklerinde Van'ın kuşatılmış olduğunu öğrenmişlerdi. Mayıs'ın başında Zeve Köyü'ne sığınarak, Ermenilerle mücadele etmek için müdafaaya hazırlanmışlardı. Başta gelen Ermeni birlikleri püskürtülmüş, ancak Ermeni birliklerine destek gelince direnmeleri fayda etmemiş, köy tamamen Ermenilerin eline geçmişti. Zeve Köyünde iki bini aşkın insan türlü işkencelerle toplu halde katledilmişti. Selimbey Mahallesi, Sağlamtaş Köyü, Çatbayır Köyü, Çaldıran'ın Kümbet mevkiinde, Alaköy gibi yerlerde de Ermeniler Müslümanları toplu şekilde katletmişlerdi. Van'ın birçok yerinde Ermeniler insanlara işkence ederek öldürmüşlerdi.⁴⁷ Osmanlı Ordusu Ağustos ayının başında Van'ı tekrar almak için taarruza geçmiş, 4 Ağustos günü Ruslar geri çekilirken ordu Van'ı ele geçirmişti. Ancak ayın sonunda Van tekrar Rusların eline geçmişti.⁴⁸

Van Valisi Cevdet Bey, Van'a geldiklerinde gördüğü akıl almaz manzarayı 10 Ağustos 1915'teki telgrafında şöyle anlatmıştı:

“ Hamd olsun Van'a girdik. Dışarıdan görünüşünde bir şey yok fakat içeri girince, müthiş bir felaket geçirmiş, üzülmemek elde değil. İslam mahalleleri tamamen yakılmış. Askerin büyük gayreti ile sürülen düşmanın yanında giden hain Ermeniler gitmeden evleri yakıp yıkmayı unutmamışlar. Tahliye sırasında onlarla gitmeyip Amerikan müesseselerinde kalıp sığınanlar da binalarıyla yakılmış. Bin bir türlü ezayı çekmiş bir miktar kadın ve çocuğu kurtardık. Bunları gördükçe Rus askerlerinin ne alçak, Ermenilerin de ne malum hainler olduğu anlaşılmuştur. Ruslar Alman yemekhanesini ateşe vermişler. Van büyük bir felaket geçirmiş olup durum çok acıklıdır. Buraların tamiri ise sanatkâr olmadığından mümkün olmamıştır. Ahalinin durumu çok kötü, zayıyat çok, nakliyat diye bir şey yok. Van'dan göçenler de yollarda yüzlerce şehit vermişlerdir.”⁴⁹

Almanya'nın Erzurum Konsolosu da Van'ın işgal edilip katliam yapıldığını büyükelçiliğe yolladığı telgrafta şu cümlelerle bildirmişti: *“Van Ruslar tarafından işgal edildi. Askeri durum Türkler için kötü. Ermeniler Ruslarla birleşerek Müslümanları katletmektedir. Bu sebeple 80.000 Müslüman Bitlis'e kaçmak zorunda kaldı.”* Şeklindeki telgrafta gerçeği gözler önüne sermektedir. Alman arşivlerinde bu gibi birçok belge bulunmaktadır. Van'da bir köyde Türklerin tamamının gözlerinin oyulduğu Ruslar tarafından esir alınan Türklerin

⁴⁷ Abdulaziz Kardaş, “Van'ın İşgali ve Ermenilerin Yaptığı Tahribat”, *100. Yılında Ermeni Meselesi ve Gerçekler Sempozyumu Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 2015, s. 25-27.

⁴⁸ J. McCarthy, 2018, a.g.e., s. 259.

⁴⁹ T. Ögün, 2001, a.g.m., s. 600-601.

bulunduğu vagonun Ermeniler tarafından patlatıldığı yine bu belgelerden öğrenilmektedir.⁵⁰ Erzurum Valisi Tahsin Bey Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya Van Gölü'nün doğu ve batı sahilinden 100 bin İslam muhacirinin Bitlis'e doğru gittiğini, Bitlis'te 50 bin muhacirin sefil ve perişan bir halde dolaştığı ve Van'ın düşmesiyle Bitlis'teki muhacir sayısının 200 bine ulaşacağı vali bey tarafından bildirilmiştir.⁵¹

Aleksandra Lvovna Tolstaya Van'a geldiğinde gördüğü manzarayı şöyle aktarmıştır. *“Yıkılmış Van şehri! Bizim buraya gelişimizden evvel burada Ermeniler ve Türkler arasında korkunç çatışmalar yaşanmış. Her iki tarafında büyük kayıplar verdiği kanlı çarpışmalar yaşanmış. Türkler, hasta, kadın ve yaşlılardan oluşan 1000 kişiyi esir bırakarak şehri terk etmişler. Ermeniler ise, öç almak için şehrin bütün Türk mahallelerini yakmışlar. İki büyük okul binası. Tamamen boş büyük odalar. Ne yatak, ne masa, ne sandalye hiçbir şey yok! Yerde bezlerle örtülü, kirli bedenler: Türkler. Erkekler, kadınlar, yaşlılar, gençler, çocuklar... Hepsi birlikte üst üste yığılmış bir halde. Ermenilerle Türkler arasındaki düşmanlık yüzyıllardır sürmektedir. Her iki tarafta gaddarlık yaptı, ancak burada Van'da biz, Ermenilerin insanlık dışı gaddarlığını gözlemledik. Ermenilerin, kadınların göğüslerini kestiklerini, kollarını, bacaklarını tersyüz ettiklerini ve kırdıklarını söylüyorlardı. Bu insanlık dışı gaddarlığın kurbanlarını bizzat ben kendim gördüm.”*⁵²

Yaşanan katliamdan kurtulan bazı kimselerin anlattıklarına göre Van işgal edildiği sırada kaçamayan bazı kimselerin öldürüldüğü, kadınların namusuyla oynandığı, birçok kadın ve genç kızın evlerde toplatıldığı ve bu evlere umumhane gözüyle bakıldığı anlatılmıştı. Kaçmak isteyen sivil erkek, kadın ve çocuklar üzerine Ermeniler tarafından ateş açılmıştı.⁵³

Van'daki olayları bizzat yaşayanlar da buna benzer olayları bizlere aktarmaktadır. Van'ın Mehmedbey Mahallesi Sa'dullah'ın kızı ve Cemal'in eşi Seher Hanım'ın biri beş, biri yedi yaşlarındaki çocuklarının ellerinden alınarak Ermeniler tarafından kama ile parçalandığını, Kör Hamza oğlu Abbas'ın eşi ve üç kızının da bu şekilde doğrandığı anlatılmıştı. Van'ın Reşadiye Nahiyesine bağlı olan Aşnak Köyüne saldıran Ermeni ve Rusların kadınları ve çocukları diri diri yaktıkları, yaşlı ve genç erkeklerin gözlerinin oyulduğu, genç kızlara vahşi bir şekilde tecavüz ettikleri sonra çeşitli işkenceler ile öldürdükleri anlatılanlar arasındadır. Abbasağa Mahallesi oturan Firdevs Hanım,

⁵⁰ Zafer Atar, Alman Kaynaklarına Göre Van'daki Ermeni Olayları, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3 S. 62, 2014, s. 2202-2203.

⁵¹ BOA. DH. ŞFR. 471/35.

⁵² Ş. Doğan, a.g.m., s. 134-135.

⁵³ H. C. Yalçın, a.g.e., s. 65.

işgalcilerin çocuk, kadın, genç, yaşlı demeden çeşitli işkenceler yaparak öldürdüklerini, Aram Paşa kebab istiyor diyerek hamile bir kadının karnını yarararak çocuğu çıkarıp kafasını keserek kamanın ucuna taktıklarını anlatmıştı. Küçük bir erkek çocuğunu da çırılçıplak soyarak mahrem bölgesini kesip sonrada öldürdüklerini, gördükleri diğer erkek çocuklarını da öldürdüklerini de söylemişti. Aslen Erzurumlu olup Van'da ikamet eden Hoca Rasih Efendi'nin eşi Naciye Hanım'ın işgal ile ilgili ifadeleri şu şekilde idi:

“Ruslar Van'ı işgal ettiği zaman kaçamamıştık. İki Rus ve dört Ermeni'den oluşan bir çete evimize girdi. Eşim ve üç çocuğumu parça parça ettiler. Namusumu feryad figanımla dalga geçerek ayaklar altına almak üzerelerken bir Rus zabiti imdadıma yetişerek kurtardı.” Ermenilerin yaptıkları katliamdan kurtulan diğer kişilerin ifadelerine göre ise Ermenilerin yaptıkları zulüm şöyle idi: *“Rus kuvvetleriyle birleşip ‘insan kasabı’ Ermeniler, girdikleri yerlerde ‘selhane gibi cesetlerden geçilmez halde’ bırakmışlardı. Paraları ve kıymetli eşyaları yağmalamışlar, her şeyi talan etmişlerdir. İslamiyet’e yaptıkları küfür ve hakaretler ile cami ve medreseleri ateşlemiş, İnsanları katletmekten büyük zevk almışlardır. Ahalinin silahlarını toparlayarak burunlarını, kulaklarını, bacaklarını, kafalarını kesmişler, karınlarını yarmışlar, kılıçtan geçirip hayvan biçimi parçalamışlardı. Çocukları diri diri ateşe atmışlar, daha konuşamayan çocuklar ve ayakta duramayan yaşlıları kılıçtan geçirmekten zevk almışlardı. Bazılarının derilerini tulum şeklinde çıkarmışlar, kestikleri kafaları süngülere takmışlar, bazılarını da kütük üzerinde doğramışlar, bir kısmını da Mermit Çayı'na dökmüşlerdi. İnsanları kuyulara doldurmuşlar, kadın ve çocukları tandır damlarına doldurup yakmışlardı. Kadınlara ağza alınmayacak tecavüzlerde bulunmuşlar, zorla götürmek istekleri kadın ve kızlar gitmemek için direnince katledilmişlerdi. Bazı kadınların budlarını yarıp içine pislik doldurmuşlar, memeleri ve burunlarını kesmişlerdi.”⁵⁴*

Van'daki yaşanan bu olaylara bakıldığında, Ermenilerin orada yaşayan Müslümanlara yaptıkları katliamın büyüklüğü açıkça görülebilmektedir. Olayları yaşayanlardan Ahmet Çinkılıç Van'da yaşanan olaylara dair gözlemlerini şu sözlerle anlatmıştır:

“Mollakasım köylüleri olarak göç etmediğimiz için Ermenilerin taarruzlarına maruz kaldık. Köyün ileri gelenleri onlara karşı koyacak güçte olmadığımızı anladıkları için Ermenilere barış amaçlı tuz ve ekmek yolladılar. Götürenler Ermeniler tarafından öldürüldü. Köye giren Ermeniler sağa sola ateş ederek köyü mahşer yerine çevirdiler. Erkek çocuklarını bile öldürüyorlardı. Bütün köyün erkeklerini toparlayarak erkekleri boğazladılar, bir kısmını da kurşuna dizdiler. Bazılarının yanlarına etleriyle cep yapıp ellerini bu ceplerin içine

⁵⁴ *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2001, s. 20-136.

koymuşlardı. Bazılarının tenasül aletini keserek ağzına koymuşlardı.” Van olaylarını yaşayan başka biri olan İbrahim Sargın yaşanan olayları şöyle anlatmıştır. “Van’da bulunan bütün askerlerimiz Erzurum cephesine gitmişti. Van’da asker namına kimse yoktu. Ruslar ve Ermeniler iş birliği yaptılar, Van’daki Ermeni çetelerinin liderliğini Aram Paşa dedikleri bir adam yapıyordu. Ruslar Doğubayazıt’a ulaşmıştı. Zaten Vali Cevdet Paşa Van ve çevresine göçmelerini emretmişti. Bizim komşularımız olan altı köy göçmek için Van’a doğru yol alırken Ermeniler yollarını kesiyor. Nereye gittiklerini soruyorlar sonra onlara ‘Ulan Zürcacik, artık Cedo’nun devri geçti, şimdi Aram Paşa’nın devridir,’ deyip gitmelerine engel olmuşlardı. Onlar da bizim köye (Zeve) gelmeye karar vermişlerdi. Bizim köylüler de siper kazıp Ermenilere karşı müdafaa için hazırlanmıştı. Uzun süren çarpışma sonunda püskürttük ama Ermenilere takviye gelince çekilmek zorunda kaldık. Biz nereye kaçacağımızı şaşırдық. Beni, annemi ve kardeşlerimi babamla ticari ilişkisi olan kalecik Ermenilerinden biri odaya kapattı, kimsenin bize dokunmasına izin vermedi. Ben kendi gözümle gördüm, küçücük çocukları havaya atıp altlarına süngü tutuyorlardı. O yavrular kuş yavrusu gibi çağıldayarak ölüyorlardı.” Van’dan göç edip daha sonra dönenlerden Celal Şener döndüklerinde gördükleri manzarayı şöyle anlatmıştır: “Van’a gelmek üzere yola çıktık. Daha önce Ermenilerin Van’ı harap ettiklerini duymuştuk. Fakat hiç bu kadar olacağını tahmin etmemiştik. Van yerle bir olmuştu. Müslümanların evleri olduğu gibi yakılmıştı. Mezarlarımızı bile tahrip etmişlerdi. Biz çaresiz olarak apar topar yaptığımız topraktan kulübelere yerleştik. Biz Van’dan göçerken bazı insanlar mallarını bırakıp göç etmek istemediler. Bunlardan çoğunu öldürmüşlerdi.”⁵⁵

1915’te başlayan Rus-Ermeni işgali Bolşevik İhtilali’nin çıkması üzerine 1917’de Ruslar Van’dan çekilmeye başlamış, şehirde kontrol Ermenilere kalmıştı. Bunun üzerine Türk Ordusu Van’a yürümüş, 2 Nisan 1918’de Van düşman işgalinden kurtarılmıştı. Türk Ordusu şehre girince ciddi bir direnişle karşılaşmamıştı. Çünkü Ermenilerin büyük çoğunluğu Ruslar geri çekilirken onlarla gitmişti.⁵⁶ Geride kalan çok az Ermeni de yaşayanların anlattıklarına göre Çarpanak Adası’na kaçmıştı. Türk askerleri onları esir almış, isteyenleri Erivan’a, bazılarını da Rusya’ya yollamışlardı. Van’dan göç etmek zorunda kalan halk, şehrin işgalden kurtarılmasının ardından geri dönmüşlerdi. Ancak geldiklerinde karşılaştıkları manzara

⁵⁵ Hüseyin Çelik, *Görenlerin Gözüyle Van’da Ermeni Mezalimi*, Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Van 2018, s. 54-77.

⁵⁶ T. Ögün, 2001, a.g.m., s. 605.

korkunçtu. Evleri yıkılmış, şehir talan edilmişti.⁵⁷ Van'da 3400 Müslüman hanesinden geriye sadece 3 tane kalmıştı. Ermenilere ait olan 3100 haneden 1170 tanesi sağlamdı. Müslümanlara ait 1373 köyden geriye 350 tane kalmıştı. Van kalesinin arkasında bulunan şehir tamamen harabeye döndüğü için gelen Müslümanlar şuan ki Van şehrinin bulunduğu bölgeye yerleşmişlerdi. 1912-1922 Aralığında Van'da 313.000 Müslüman'dan 119.000'i hayatta kalmış, nüfusun %62'si yok olmuştu.⁵⁸

⁵⁷ H. Çelik, *a.g.e.*, s. 61-70.

⁵⁸ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (çev. F. Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 262-266.

Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van'da yaşayan Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'na kadar millet sisteminin kendilerine bahşettiği bir şekilde kısıtlamaya maruz kalmadan refah içinde yaşamlarını idame ettirmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na gireceği tahmin edilerek Rusya'dan birçok Ermeni çetecisi isyan çıkarmak amacıyla Van'a gelmişti. Van, Ermeniler için çok önem arz etmekteydi. Bunun nedeni Ermeniler tarafından Rusya'dan getirilen silahların sınıra yakın olduğundan dolayı Van şehrinden alınıyor ve buradan da gerekli olan yerlere dağıtılıyor olmasıydı. Van şehri hem sınırda hem de ipek yolunun geçtiği stratejik bir alanda olduğu için Ermeniler için önem teşkil etmişti. Van şehrini kontrol edebilirlerse tüm Doğu Anadolu bölgesine hâkim olabileceklerini düşünmekteydiler. Bu nedenle Aram Manukyan liderliğindeki Taşnak örgütü Van'da isyan için gerekli hazırlıkları yapmış, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle Van'daki Ermeni çeteleri isyan etmişlerdi. Aram Manukyan liderliğinde şehri ele geçiren Ermeniler bunu II. Nikolay'a atfetmelerindeki amaç Rusların desteğini almaktı. Yaşanan bu büyük isyan büyük bir yıkıma neden olmuş, kadın, yaşlı, çocuk demeden birçok sivil Müslüman komitacı Ermeniler tarafından katledilmişti. Müslümanların olduğu birçok toplu mezar bu katliamın büyüklüğünü göz önüne sermektedir. Ruslar ve Ermenilerin şehri işgal etmesiyle birçok Müslüman batıya doğru göç etmek zorunda kalmıştı. Ancak göç yolu üzerinde de Ermeniler tarafından öldürülen insanlar olmuştu. Türkiye, Ermeniler tarafından bugün soykırım suçuyla itham edilmektedir. Ancak yerli ve yabancı belgeler, Van ve çevre şehirlerde bulunan Müslümanların olduğu toplu mezarlar, orada kimlerin katliama maruz kaldığını apaçık gözler önüne sermektedir. Bu bölgelerde Ermeniler değil Müslümanlar soykırıma maruz kalmıştır.

Kaynaklar

ATASE Arşivi, 1. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-44, D-207 F-2.

BOA.HR.SYS.2872/2, Lef.9.

BOA. DH. ŞFR. 471/35.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2001.

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdiriyeti, *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatiki*, İstanbul 1330.

Agos Gazetesi, 13 Temmuz 2018, 9.

AĞAOĞLU, S., “Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eselerinin Tahrip Edilmesinde Ermenilerin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 35, 2007, s. 311-339.

AKGÜMÜŞ, D., “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 12 S. 23, 2013, s. 23-47.

ATAR, Z., “Alman Kaynaklarına Göre Van'daki Ermeni Olayları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3 S.62, 2014, s. 2196-2204.

BUDAK, M., “Tehcir Öncesinde Doğu Anadolu'da Ermeni Katliamı (Kasım 1914-Mayıs1915)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C.3, S. 62, 2014, s. 2217-2226.

CUINET, V., *La Turquie d'Asie*, S. 2, E. Leroux, Paris 1891.

ÇELİK, H., *Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi*, Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Van 2018.

ÇELİK, H., “1915'te Van'da Ne Oldu?”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3 S. 62, 2014, s. 2205-2216.

DOĞAN, Ş., “Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Kızı Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Hatıratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S.13, 2013, s. 127-140.

GÜL, M., “1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 8, 1997, s. 139-147.

HALAÇOĞLU, Y., *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2020.

KARABEKİR, K., *Ermeni Dosyası "Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar?"*, Truva Yayınları, İstanbul 2020.

KARDAŞ, A., "Van'ın İşgali ve Ermenilerin Yaptığı Tahribat", *100.Yılında Ermeni Meselesi ve Gerçekler Sempozyumu*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2015, s. 14-34.

KARDAŞ, A., "I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10, 2015, s. 176-192.

KILIÇ, O., "Van", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 505-510.

MCCARTHY, J., *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (çev. Ömer Turan, Prof. Cemalettin Taşkıran, Esat Arslan), T&K Yayınları, İstanbul 2018.

MCCARTHY, J., *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (çev. F.Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

OVANES, K., *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, (çev. A. Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

ÖĞÜN, T., "1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni Mi Sonucu Mu?", *Ermeni Araştırmaları I.Türkiye Kongre Bildirileri*, II. C, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 135-144.

ÖĞÜN, T., "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, S. 462, 2001, s. 590-606.

ÖZŞAVLI, H., "Ermeni Araştırmalarında İhmal Edilen Kaynaklar: Ermenice Hatıratlar, Süreli Yayınlar ve Diğer Eserler", *Belleten*, C. 82, S. 295, 2018, s. 1047-1076.

SERDAR, M. T., "Vilayat-ı Sitte", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3 S. 62, 2014, s. 2153-2175.

SHAMBAROV, V., *Poslednyaya bitva imperatorov*, Parallel'naya istoriya Pervoy mirovoy, Algoritm, Moskva 2013.

TALAY, A., *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi-Van'da Ermeni Olayları*, Van Belediye Başkanlığı Yayınları, Van 2017.

YALÇINKAYA, A., *Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk*, Astana Yayınları, Ankara 2016.

YALÇIN, H. C., *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998.

<http://matyan.am/?p=1846&l=am> (09.05.2021).

<https://www.armmuseum.ru/news-blog/aram-manukian> (09.05.2021).

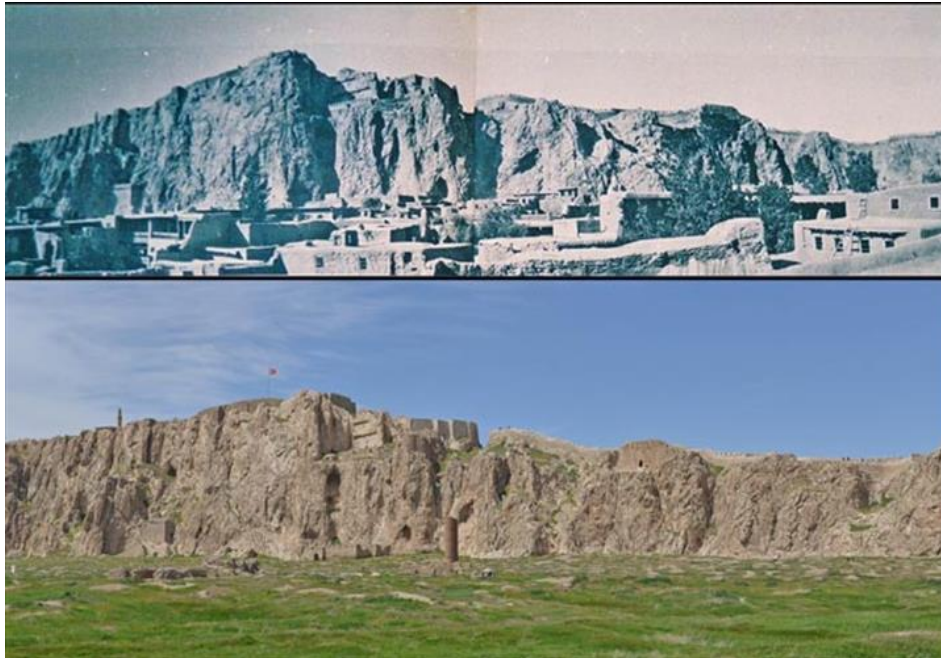
<https://www.encyclopedia.am/pages.php?bId=1&hId=1344> (10.05.2021).

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=301> (01.07.2022)

Ekler

Ekler 1: Aram Manukyan (<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2017/06/23/Yerevan-Cumhuriyeti-Aram-Manukyan-heykel/107479>)

Ekler 2: Esk

i ve Yeni Van (<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/vanin-100-yilik-degisimi>)